УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.5/47

Матковський А. А.
https://orcid.org/0000-0002-4264-0159
Одеський державний університет внутрішніх справ

Білий Є. О.
https://orcid.org/0009-0005-0249-9700
Одеський державний університет внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТОВІРНОСТІ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: МІСЦЕ ІНСТИТУТУ ПОНЯТИХ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті досліджено кримінальні процесуальні гарантії забезпечення достовірності результатів слідчих (розшукових) дій та визначено місце інституту понятих у системі засобів перевірки доказової інформації. Проаналізовано історичний розвиток гарантій достовірності у кримінальному процесі та встановлено, що інститут понятих сформувався як один із елементів системи процесуальних гарантій, покликаний компенсувати відсутність технічних засобів фіксації перебігу слідчих дій. Розглянуто співвідношення інституту понятих із технічними засобами фіксації та показано, що сучасний розвиток кримінального процесуального законодавства, цифрових технологій і процесуальних гарантій істотно змінив їх функціональне призначення.

Встановлено, що участь понятих не може розглядатися як самодостатня гарантія законності та достовірності результатів слідчих (розшукових) дій, оскільки вони не володіють необхідними юридичними знаннями, процесуальними повноваженнями та можливістю повноцінно контролювати дотримання вимог кримінального процесуального закону. Водночас обґрунтовано, що інститут понятих виконує функцію забезпечення обмеженої публічності досудового розслідування, однак значення такої гарантії не є достатнім для збереження його обов'язкової універсальної участі.

У порівняльно-правовому аспекті узагальнено підходи законодавства Англії та Уельсу, Німеччини, Сполучених Штатів Америки та Японії щодо застосування технічної фіксації й залучення сторонніх осіб під час проведення окремих процесуальних дій. Встановлено, що обов'язкова аудіо- та відеофіксація переважно використовується під час допитів, тоді як проведення інших слідчих дій забезпечується сукупністю процесуальних гарантій, а не універсальною участю сторонніх осіб.

Зроблено висновок про необхідність перегляду чинної моделі співвідношення понятих і технічної фіксації у кримінальному процесуальному законодавстві України. Запропоновано відмовитися від інституту понятих як обов'язкової універсальної гарантії проведення слідчих (розшукових) дій та перейти до ризик-орієнтованої системи процесуальних гарантій, за якої необхідність застосування технічної фіксації визначатиметься характером втручання у права особи, умовами проведення процесуальної дії та можливістю подальшої перевірки доказової інформації.

Ключові слова: *кримінальні процесуальні гарантії, достовірність доказів, слідчі (розшукові) дії, поняті, технічна фіксація, відеозапис, обмежена публічність, ризик-орієнтована модель.*

Постановка проблеми. Забезпечення достовірності результатів слідчих (розшукових) дій є однією з основних умов досягнення завдань кримінального провадження. Саме можливість перевірити законність порядку отримання доказової інформації, її походження, повноту фіксації

© Матковський А. А., Білий Є. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

та незмінність безпосередньо впливає на ефективність доказування, реалізацію права на справедливий суд і рівень суспільної довіри до органів досудового розслідування. Водночас чинне кримінальне процесуальне законодавство України одночасно використовує декілька механізмів забезпечення достовірності слідчих (розшукових) дій, насамперед інститут понятих і технічні засоби фіксації, співвідношення яких залишається непослідовним. Для окремих слідчих (розшукових) дій законодавець передбачає альтернативне застосування понятих або безперервної відеофіксації, тоді як під час проведення обшуку їх одночасне використання має обов'язковий характер. Такий підхід зумовлює необхідність переосмислення сучасного функціонального призначення інституту понятих, оцінки його ефективності як процесуальної гарантії та визначення оптимальної моделі співвідношення особистого засвідчення і технічної фіксації.

Постановка завдання. Полягає у комплексному аналізі кримінальних процесуальних гарантій забезпечення достовірності результатів слідчих (розшукових) дій, визначенні сучасного місця інституту понятих у системі таких гарантій, дослідженні його співвідношення із технічними засобами фіксації та формулюванні пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти процесуальних гарантій проведення слідчих (розшукових) дій, доказування, застосування технічних засобів фіксації та оцінки доказів були предметом наукових досліджень В. Т. Нора, М. А. Погорецького, О. В. Капліної, Л. Д. Удалової, В. Ю. Шепітька та інших учених. Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, комплексне дослідження співвідношення інституту понятих і технічної фіксації саме як взаємопов'язаних кримінальних процесуальних гарантій забезпечення достовірності результатів слідчих (розшукових) дій фактично відсутнє. Недостатньо дослідженими залишаються питання історичної еволюції функціонального призначення інституту понятих, його сучасної ролі в умовах розвитку цифрових технологій, а також перспектив переходу від формального поєднання різних засобів засвідчення до ризик-орієнтованої системи процесуальних гарантій.

Виклад основного матеріалу. Гарантії забезпечення достовірності результатів слідчих (розшукових) дій є однією з умов досягнення завдань кримінального провадження на стадії досудового розслідування. Достовірність отриманих відомостей має важливе значення як для формування суспільної довіри до органів досудового розслідування, так і для належної оцінки доказів у кримінальному провадженні. Хоча Кримінальний процесуальний кодекс України не містить окремого визначення достовірності доказу та критеріїв її встановлення, він передбачає необхідність оцінки достовірності кожного доказу поряд із його належністю та допустимістю. (ст. 94).

Аналіз положень статей 85, 86 та 94 КПК України дає підстави стверджувати, що достовірність доказу в практичному вимірі формується на перетині двох складових: його узгодженості з іншими доказами у кримінальному провадженні та дотримання встановленого законом порядку отримання і фіксації доказової інформації. Зіставлення доказу з іншими матеріалами дає змогу перевірити відповідність відображених у ньому відомостей фактичним обставинам провадження, тоді як дотримання процесуальної форми забезпечує можливість установити походження цих відомостей, повноту їх фіксації та відсутність ознак спотворення або підміни.

Отже, доказ, отриманий із дотриманням установленого законом порядку, може бути допустимим, але виявитися неналежним унаслідок його суперечності іншим доказам, а доказ, що не суперечать іншим доказам, а навпаки доповнює та розкриває окремі обставини справи, та отриманий з істотним порушенням процесуального порядку може бути належним, однак не може використовуватися як допустимий доказ. Повноцінне доказове значення відомостей тому залежить як від їх підтвердження іншими матеріалами кримінального провадження, так і від надійності способу їх отримання, фіксації та збереження.

Саме в цьому полягає подвійне значення процесуальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій: вони не лише визначають допустимість отриманих доказів, а й створюють умови для перевірки їх достовірності. Водночас навіть детально врегульований порядок проведення та фіксації слідчих дій не здатний повністю виключити ризик спотворення або фальсифікації доказової інформації. Це зумовлює необхідність визначення найбільш ефективних засобів зовнішнього засвідчення перебігу слідчих дій, до яких належать участь понятих і застосування технічних засобів фіксації.

Історичний розвиток кримінального процесу свідчить, що проблема забезпечення достовірності процесуальних дій виникла значно раніше,

ніж сформувався сучасний інститут досудового розслідування, а тому формування гарантій достовірності доцільно розглядати не як появу одного конкретного процесуального інституту, а як послідовне ускладнення способів перевірки походження, змісту та порядку отримання доказів. На ранніх етапах розвитку права перевірка достовірності відомостей забезпечувалася переважно усними свідченнями, присягою, авторитетом представників громади або інших осіб, присутніх під час здійснення владних дій.

Першим важливим етапом стала відмова від системи формальних доказів за якої закон заздалегідь визначав доказову силу окремих джерел інформації та умови, за яких певна обставина вважалася доведеною. Докази поділялися на повні й неповні, а їх значення залежало передусім від установлених законом формальних ознак, зокрема виду джерела, кількості узгоджених показань або наявності зізнання. За такого підходу суд був обмежений законодавчо визначеною «вагою» доказів і не міг вільно оцінювати переконливість кожного з них з урахуванням обставин конкретної справи. Упродовж XIX століття цей підхід поступово змінився моделлю вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням суду. Відтепер жоден доказ не повинен був мати наперед установленої сили, а висновок про його переконливість мав формуватися за результатами дослідження змісту, походження та взаємозв'язку з іншими матеріалами справи [1, с. 30–36].

Із поширенням письмової форми судочинства в країнах континентальної Європи поступово утверджується практика документування перебігу процесуальних дій, що стало важливим кроком у забезпеченні їх перевірюваності та законності. Перехід до вільної оцінки доказів не означав послаблення вимог до їх отримання. Навпаки, відмова від формальних правил доказової сили супроводжувалася детальнішим регулюванням процесуальної форми. Якщо переконливість доказу більше не визначалася наперед законом, необхідно було забезпечити можливість установити, ким, за яких обставин і в який спосіб було отримано відповідні відомості. У зв'язку із цим особливого значення набули протоколи, порядок вилучення та опису речей, їх опечатування, приєднання до матеріалів справи й наступного дослідження судом.

Показовим є те, що кодифікації XIX століття розглядали первинні матеріали поліції не як безумовно достовірні докази, а як відомості, що потребували подальшої процесуальної перевірки. Наприклад, у французькій моделі поліція складала первинні протоколи, які надсилалися слідчому судді, а фактичні відомості мали бути відкрито й безпосередньо досліджені під час судового розгляду. За Статутом кримінального судочинства Російської імперії 1864 року шлях доказової інформації також охоплював декілька етапів: первинне протоколювання, перевірку матеріалів слідчим або прокурором та їх безпосереднє дослідження в суді. Отже, письмовий протокол поступово перетворився з простого опису дії на елемент системи перевірки походження та процесуального руху доказової інформації [2, с. 108–111].

На українських землях подальшого системного розвитку ця модель набула після прийняття Статуту кримінального судочинства 1864 року російською імперією. Статут докладніше врегулював порядок проведення слідчих дій, оформлення їх результатів, опису й збереження вилучених предметів. Зокрема, речові докази мали бути детально описані у протоколі, пронумеровані, опечатані та приєднані до справи. Якщо певні документи або предмети неможливо було вилучити, слідчий повинен був ужити заходів для забезпечення їх збереження. Таким чином, перевірюваність доказової інформації підтримувалася не одним засобом, а поєднанням письмової фіксації, ідентифікації предметів, забезпечення їх незмінності та встановленого порядку передання матеріалів.

Складовою цієї системи стала участь понятих. Обшук і виїмка мали проводитися у присутності понятих та власника приміщення. Слідчий був зобов'язаний повідомити присутнім, у зв'язку з якою справою та з якою метою проводиться відповідна дія. За необхідності місце обшуку могло охоронятися поліцією або приватними особами, а порядок вилучення документів і речей передбачав їх опис, нумерацію та опечатування [3, с. 12–13].

Залучення понятих не замінювало протоколювання й не надавало їм повноважень професійно оцінювати законність рішень судового слідчого. Їх значення полягало в іншому: під час проведення дії були присутні особи, які не належали до органу розслідування та безпосередньо сприймали її зовнішній перебіг. У разі виникнення сумнівів вони могли підтвердити, чи проводився обшук у зазначеному приміщенні, за яких обставин було виявлено певний предмет, чи відповідав порядок його вилучення та опису тому, що відображено у протоколі. Отже, письмова фіксація доповнювалася особистим засвідченням фактичних обставин.

Водночас історична модель забезпечення достовірності не обмежувалася присутністю понятих. Вона охоплювала щонайменше чотири

взаємопов'язані елементи: відокремлення попереднього слідства від суто поліцейської діяльності; регламентацію порядку проведення слідчих дій; письмову фіксацію та матеріальне збереження їх результатів; залучення сторонніх осіб до засвідчення фактичного перебігу окремих дій. Інститут понятих був одним із елементів цієї системи, а не універсальним механізмом установлення достовірності.

Залучення сторонніх осіб до підтвердження юридично значущих обставин існувало задовго до формування сучасного інституту понятих. У середньовічних правопорядках члени громади могли підтверджувати присягу та добру репутацію особи, а свідки залучалися для засвідчення вчинення юридично значущих дій і достовірності їх документального оформлення. Значення такої участі полягало не у професійній оцінці законності відповідної дії, а у створенні додаткового, незалежного від її безпосередніх учасників особистого підтвердження. За відсутності розвинених способів письмового та технічного документування саме можливість звернутися до осіб, які були присутні під час певної події або підтверджували авторитет учасника, становила один зі способів подальшої перевірки юридично значущих відомостей. Ці історичні форми не можна безпосередньо ототожнювати з понятими, однак вони відображають загальну правову традицію залучення сторонньої особи для засвідчення обставин, що мають юридичне значення [4, с. 159–163].

Таким чином можна дійти висновку, що залучення людини як елемента забезпечення достовірності доказової інформації тісно пов'язане з розвитком прав людини та кримінального процесу загалом. У цьому контексті пропонується виділити декілька підходів до розуміння підстав виникнення такого інституту. Перший – еволюційний, відповідно до якого розвиток концепції права та суспільства обумовив необхідність формування процесуальних гарантій, спрямованих на обмеження дискреційних повноважень держави та забезпечення незалежного підтвердження законності її діяльності. Саме в межах цього підходу участь сторонньої особи під час проведення окремих процесуальних дій розглядається як одна із гарантій захисту особи від можливих зловживань з боку представників державної влади.

Другий підхід про охарактеризувати як прагматичний. Його сутність полягає в тому, що інститут понятих виник як відповідь на відсутність об'єктивних технічних засобів фіксації перебігу слідчих дій. За таких умов саме незаінтересовані особи виконували функцію своєрідного процесуального «фіксатора», підтверджуючи факт проведення слідчої дії, її зміст та відповідність відомостей, внесених до протоколу, реальним обставинам. Інакше кажучи, поняті компенсували відсутність технічної можливості об'єктивного відтворення перебігу процесуальної дії.

Показовим у цьому контексті є порівняння інституту понятих із судом присяжних. Обидва інститути передбачають залучення громадян до кримінального провадження, однак мають різне функціональне призначення. Формування суду присяжних було пов'язане з розвитком уявлень про участь суспільства у здійсненні правосуддя, народний суверенітет та необхідність обмеження виключної ролі держави у вирішенні кримінальних справ. У науковій літературі суд присяжних розглядається не лише як форма участі громадян у здійсненні правосуддя, а й як політичний інститут, що забезпечує участь громадян у здійсненні публічної влади та виступає одним із засобів запобігання державному свавіллю [5, с. 807–810].

На відміну від присяжних, поняті не беруть участі в ухваленні процесуальних чи судових рішень. Їх історичне призначення полягало переважно у безпосередньому сприйнятті та засвідченні фактичних обставин проведення окремих слідчих дій. За відсутності технічних засобів фіксації їх участь створювала додаткову можливість перевірити відповідність змісту протоколу фактичному перебігу процесуальної дії.

Однак, розглядаючи інститут понятих крізь призму наведених підходів, постає закономірне питання: чи дійсно присутність сторонньої особи під час проведення слідчих (розшукових) дій сама по собі забезпечує достовірність їх результатів та унеможливлює їх фальсифікацію? Відповідь на це питання не може бути однозначною, оскільки діяльність понятих характеризується як позитивними, так і негативними аспектами. До позитивних аспектів слід віднести ідею понятих, як факт залучення громадськості до роботи органів досудового розслідування, таким чином, сам факт участі особи, передбачувано без особистого інтересу та упереджень, у проведенні процесуальної дії. Усвідомлення слідчим того, що його дії перебувають під зовнішнім спостереженням, потенційно дисциплінує його поведінку та знижує ризик свідомого порушення вимог кримінального процесуального закону. Крім того, у разі виникнення спору щодо обставин проведення слідчої дії понятий може виступити додатковим джерелом інформації, підтвердивши або спростувавши окремі фактичні обставини.

Водночас наведений аргумент на користь участі незаінтересованої особи у проведенні слідчої (розшукової) дії як стримуючого фактора для слідчого є переконливим лише за умови абстрагування від сучасного стану розвитку кримінального процесуального законодавства. Саме в цьому аспекті проявляються недоліки інституту понятих крізь призму еволюційного підходу. З моменту його виникнення, кримінальний процес зазнав суттєвих змін: значно розширився перелік процесуальних гарантій, деталізовано порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій, встановлено додаткові вимоги до застосування технічних засобів фіксації, забезпечення права на захист та дотримання стандартів, сформованих практикою міжнародних судових інституцій. Відповідно істотно ускладнилися й вимоги до законності проведення таких процесуальних дій.

За цих умов пересічна особа, залучена як понятий, зазвичай не володіє спеціальними юридичними знаннями, необхідними для оцінки відповідності дій слідчого вимогам кримінального процесуального закону. Якщо взяти у якості прикладу таку слідчу дію, як обшук, така особа, як правило, не обізнана зі змістом процесуальних прав особи, у володінні якої проводиться обшук, не здатна оцінити правомірність окремих процесуальних рішень, законність порядку проникнення до приміщення, послідовність проведення обшуку, порядок вилучення речей і документів чи дотримання інших процесуальних гарантій. У більшості випадків понятий лише сприймає зовнішній перебіг процесуальної дії, не маючи можливості встановити, чи відповідають дії слідчого вимогам закону.

Саме тому участь понятих не може розглядатися як самодостатня гарантія достовірності результатів слідчої (розшукової) дії. Навіть за умови їх фактичної присутності не виключається можливість порушення процесуального порядку, недотримання прав учасників кримінального провадження або фальсифікації окремих доказів, якщо такі порушення не є очевидними для особи, яка не має спеціальної підготовки. Фактично, у більшості випадків, поняті здійснюють спостереження за перебігом слідчої дії, однак не володіють необхідними знаннями та процесуальними повноваженнями для здійснення повноцінного контролю за її законністю, навіть за умови роз'яснення слідчим прав всіх учасників такої дії.

Водночас було б помилковим стверджувати, що інститут понятих повністю втратив своє процесуальне значення. Незважаючи на обмежену здатність забезпечувати законність проведення слідчих (розшукових) дій, участь понятих виконує іншу важливу функцію – забезпечує обмежену публічність досудового розслідування. Під останньою пропонується розуміти таку форму залучення представників суспільства до кримінального провадження, за якої, незважаючи на дію режиму нерозголошення відомостей досудового розслідування, окремі процесуальні дії здійснюються за участю сторонніх незаінтересованих осіб. Такий механізм не перетворює досудове розслідування на відкритий процес, однак створює додатковий елемент суспільного контролю за діяльністю органів досудового розслідування та сприяє підвищенню довіри до результатів їх діяльності.

Іншим важливим елементом забезпечення достовірності слідчих (розшукових) дій є застосування технічних засобів фіксації. На відміну від інституту понятих, який ґрунтується на суб'єктивному сприйнятті людиною перебігу процесуальної дії, аудіо- та відеофіксація забезпечує її об'єктивне документування, дозволяючи необмежену кількість разів відтворювати хід проведення слідчої дії та перевіряти відповідність відображених у протоколі відомостей фактичним обставинам.

До беззаперечних переваг технічних засобів фіксації слід віднести зручність їх використання, можливість тривалого збереження інформації за умови належної експлуатації, а також здатність об'єктивно відтворювати перебіг слідчої (розшукової) дії та поведінку її учасників. На відміну від пам'яті людини, цифровий запис не залежить від суб'єктивного сприйняття, може бути багаторазово відтворений, досліджений різними учасниками кримінального провадження та використаний для перевірки відомостей, викладених у протоколі.

Разом із тим технічна фіксація не є бездоганним засобом забезпечення достовірності. Її ефективність безпосередньо залежить від справності обладнання, правильності його використання та забезпечення цілісності отриманих даних. Крім того, будь-який технічний засіб має об'єктивні експлуатаційні та конструктивні обмеження, які можуть впливати на повноту фіксації перебігу процесуальної дії.

Якщо як приклад розглянути проведення обшуку із застосуванням виключно відеофіксації, можна виділити декілька обставин, що потенційно знижують ефективність такого способу документування:

– фізично неможливо забезпечити постійне перебування всіх учасників обшуку в полі зору

однієї відеокамери, особливо під час проведення обшуків у приміщеннях зі складним плануванням або великою площею. Це створює ризик здійснення окремих дій поза межами відеозапису;

– надійність збереження цифрової інформації залежить від типу носія, його технічного стану та умов експлуатації. Як оптичні диски, так і флеш-накопичувачі мають обмежений строк збереження даних, тому не можна повністю виключити ризик пошкодження, втрати або неможливості подальшого відтворення запису [6, с. 56–58];

– передбачуваність роботи електроніки та сучасний розвиток технологій у сфері редагування аудіо та відео матеріалів дає можливість зміни та спотворення інформації, наявної на носії в угоду однієї з сторін кримінального провадження.

Аналіз окремих іноземних кримінальних процесуальних систем свідчить про відсутність єдиного підходу до вирішення цього питання. У досліджених правопорядках участь сторонніх осіб за моделлю українського інституту понятих переважно не використовується як універсальна умова проведення слідчих дій. Водночас вона не була замінена обов'язковою відеофіксацією кожної процесуальної дії. Технічна фіксація застосовується диференційовано, та, зокрема, залежно від ризику виникнення спору щодо змісту або добровільності отриманих відомостей.

Так, в Англії та Уельсі Кодекс практики PACE Code E передбачає аудіофіксацію визначених допитів підозрюваних. Такий запис розглядається як гарантія від неточного відображення змісту поставлених запитань, отриманих відповідей і поведінки допитуваної особи, а також як засіб захисту працівників поліції від необґрунтованих звинувачень щодо порядку проведення допиту. Водночас PACE Code F не встановлює загального обов'язку здійснювати відеозапис кожного допиту, а визначає порядок його проведення у випадках, коли уповноважена посадова особа приймає рішення про одночасну візуальну та звукову фіксацію. Зокрема, доцільність такого запису може бути пов'язана з уразливістю підозрюваного, участю відповідального дорослого, використанням жестової мови або необхідністю зафіксувати демонстрацію певних дій чи поведінки [7].

У Сполучених Штатах Америки на федеральному рівні електронна фіксація допитів регулюється, зокрема, відомчою політикою Міністерства юстиції. Вона встановлює презумпцію електронного запису допитів осіб, які після арешту перебувають під вартою у відповідному місці тримання до першої появи перед суддею. Така презумпція поширюється на допити у зв'язку з усіма федеральними злочинами, однак передбачає винятки, зокрема у разі відмови допитуваної особи, технічної неможливості запису або необхідності отримання інформації для забезпечення громадської чи національної безпеки [8]. На рівні штатів застосовуються різні моделі. Наприклад, законодавство штату Іллінойс передбачає презумпцію недопустимості окремих показань, отриманих під час допиту особи під вартою, якщо такий допит не був зафіксований електронними засобами або запис є неточним чи навмисно зміненим [9].

Німецьке кримінальне процесуальне законодавство також використовує диференційований підхід. Аудіо- та відеозапис допиту обвинуваченого має здійснюватися у провадженнях щодо умисного позбавлення життя, якщо цьому не перешкоджають зовнішні обставини або невідкладність допиту, а також у випадках, коли запис необхідний для захисту особи зі зниженою здатністю розуміти значення процесуальних дій або із серйозним психічним порушенням. Окремі правила передбачені й для допиту неповнолітніх та особливо вразливих свідків.

Водночас німецьке законодавство не відмовилося повністю від залучення сторонніх осіб до проведення обшуку. Якщо обшук приватного чи службового приміщення або іншої закритої території проводиться за відсутності судді чи прокурора, до нього за можливості залучають представника муніципалітету або двох членів місцевої громади, які не можуть бути працівниками поліції чи слідчими прокуратури. Крім того, за відсутності володільця приміщення до проведення обшуку за можливості запрошується його представник, повнолітній родич, член домогосподарства або сусід [10]. Отже, німецька модель є прикладом збереження обмеженої зовнішньої участі громадян поряд з іншими процесуальними гарантіями.

У Японії обов'язкова технічна фіксація також зосереджена передусім на допитах. Кримінальне процесуальне законодавство передбачає одночасний аудіо- та відеозапис допитів заарештованих або взятих під варту підозрюваних у визначених законом категоріях справ. Такий запис охоплює не лише висловлювання підозрюваного, а й обстановку допиту та може використовуватися для перевірки добровільності зізнання, якщо сторона захисту заперечує її. Водночас закон передбачає винятки, зокрема у разі несправності обладнання, відмови особи давати повноцінні показання під запис або виникнення загрози для підозрюваного чи його близьких [11].

Таким чином, у розглянутих правопорядках обов'язкове застосування технічних засобів фіксації пов'язується переважно з допитами, під час яких існує підвищений ризик неправомірного впливу, викривлення змісту показань або виникнення спору щодо добровільності їх надання. В інших випадках відеозапис часто здійснюється за допомогою нагрудних камер як елемента повсякденної поліцейської діяльності, однак не використовується для фіксації конкретної слідчої дії як цілісний процес отримання доказу, а окремий поліцейський контакт або оперативний епізод. Водночас проведення більшості слідчих (розшукових) дій, де українським законодавством передбачені додаткові засоби фіксації ходу їх проведення, у розглянутих країнах забезпечується іншими процесуальними механізмами, зокрема попереднім судовим дозволом, участю володільця приміщення або його представника, складанням опису вилучених предметів і можливістю подальшої судової перевірки. При цьому приклад Німеччини показує, що розвиток технічних засобів сам по собі не обов'язково зумовлює повну відмову від участі сторонніх осіб.

Українське кримінальне процесуальне законодавство на фоні розібраних виглядає дещо перенавантаженим, оскільки використовує одночасно декілька моделей співвідношення понятих і технічної фіксації. Обов'язкова додаткова фіксація (аудіо-відео фіксація або поняті) передбачена під час пред'явлення для впізнання, огляду трупа, слідчого експерименту та освідування. Натомість обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, а також обшук особи за загальним правилом проводяться за обов'язкової участі щонайменше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів. Виконання ухвали про проведення обшуку водночас підлягає обов'язковій звуко- та відеофіксації.

Отже, під час обшуку українська модель передбачає не альтернативність, а одночасне застосування гарантії «обмеженої публічності» та технічної. Виняток установлений для кримінального провадження в умовах воєнного стану: якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язане з небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, обшук чи огляд житла та обшук особи можуть проводитися без них, але з обов'язковим безперервним відеозаписом [12].

Наведене свідчить, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України передбачає диференційоване співвідношення участі понятих і технічної фіксації. Водночас збереження обов'язкової присутності понятих під час окремих слідчих (розшукових) дій одночасно з безперервним відеозаписом значною мірою відтворює історично сформовану модель подвійного засвідчення. За сучасного рівня розвитку засобів документування така модель дедалі частіше призводить не до посилення гарантій достовірності, а до формального дублювання механізмів, які виконують подібну функцію.

Висновки. Первісне призначення понятих полягало в тому, щоб створити додаткове, незалежне від слідчого джерело відомостей про перебіг процесуальної дії за відсутності можливості її технічного відтворення. Сьогодні ця функція значною мірою може бути реалізована шляхом безперервної аудіо- та відеофіксації, за умови забезпечення повноти запису, його автентичності, належного зберігання та доступності для сторін кримінального провадження. В той же час, з огляду на досвід розглянутих держав, залучення сторонніх осіб для проведення слідчих (розшукових) дій не застосовується. Натомість сам факт присутності понятих не гарантує ані законності слідчої дії, ані достовірності її результатів, оскільки вони не мають спеціальних знань, владних повноважень і реальної можливості контролювати всі дії учасників, а цінність обмеженої публічності є питанням дискусійним.

З огляду на викладене подальший розвиток кримінального процесуального законодавства має бути спрямований на відмову від інституту понятих як обов'язкової універсальної гарантії проведення слідчих (розшукових) дій. Його збереження в нинішньому вигляді є проявом інерційності процесуальної форми та не відповідає сучасним можливостям документування й подальшої перевірки доказової інформації.

Водночас перегляду потребує не лише обов'язковість участі понятих, а й сам підхід, за якого законодавець наперед пов'язує визначений перелік слідчих (розшукових) дій з однаковим набором додаткових засобів засвідчення. Така модель не враховує різноманітності фактичних умов проведення процесуальних дій: в одних випадках додаткова фіксація фактично дублює інші гарантії, тоді як в інших саме відсутність повного запису унеможливлює перевірку походження доказу, обставин його виявлення або дотримання прав учасників кримінального провадження.

Тому доцільним є перехід до ризик-орієнтованої моделі, за якої обов'язковість технічної фіксації визначатиметься не лише назвою слідчої дії, а характером втручання у права особи, умовами її

проведення, вразливістю учасників, можливістю виникнення спору щодо походження доказової інформації та реальністю подальшої перевірки дій посадових осіб. При цьому рішення про незастосування технічної фіксації не повинно залежати виключно від розсуду слідчого. Закон має встановлювати випадки її обов'язковості, право учасника провадження або його захисника вимагати здійснення запису, а також обов'язок мотивувати відмову від його застосування.

Одночасно система гарантій має бути посилена шляхом належного судового контролю, реального забезпечення права на захист, своєчасного роз'яснення учасникам їхніх прав, можливості заявляти зауваження щодо порядку проведення процесуальної дії та встановлення чітких наслідків порушення правил фіксації. Професійна компетентність посадової особи є необхідною передумовою законного проведення слідчої дії, однак не може замінити механізми її зовнішньої перевірки.

Окремим напрямом реформування може стати ширше використання нагрудних відеокамер працівниками органів досудового розслідування під час виконання ними владних повноважень. Такий запис має фіксувати не лише формально визначену слідчу дію, а й пов'язані з нею службові дії, які можуть мати значення для перевірки обставин отримання доказової інформації. Водночас використання нагрудних камер не повинно ототожнюватися з повною процесуальною фіксацією: законодавство має окремо визначити підстави початку й завершення запису, порядок його зберігання, доступу, захисту приватності, перевірки цілісності та наслідки безпідставного вимкнення пристрою.

Отже, інститут понятих у його традиційній обов'язковій формі слід визнати історично зумовленим, але функціонально застарілим засобом забезпечення перевірюваності результатів слідчих дій. Подальше реформування має полягати у переході від формального дублювання особистого засвідчення та технічної фіксації до ризик-орієнтованої системи процесуальних гарантій. У такій системі кожен механізм повинен застосовуватися не формально, а лише тоді, коли він здатний мінімізувати конкретний ризик порушення прав, спотворення доказової інформації або неможливості її подальшої перевірки.

Список літератури:

1. Погорецький М. А. Еволюція доказів у кримінальному процесуальному законодавстві XIX століття та їх вплив на кримінальне процесуальне законодавство країн ЄС і України: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник кримінального судочинства.* 2024. № 1–2. С. 30–50. DOI: 10.17721/2413-5372.2024.1-2/30-50.

2. Яковенко М. О. Розвиток правової думки про попереднє слідство на українських землях у складі Російської імперії. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2019. Т. 4. С. 106–113. DOI: 10.18523/2617-2607.2019.4.106-113.

3. Бурдін М. Ю. Обшук та виїмка за Статутом кримінального судочинства 1864 року. *Пріоритетні напрями розвитку законодавства України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 10–11 листопада 2011 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2011. Ч. 1. С. 12–14.

4. Pihlajamäki H. From Compurgators to Mixed Courts: Reflections on the Historical Development of Finnish Evidence Law and Court Structure. *Revue internationale de droit pénal*. 2001. Vol. 72, № 1–2. P. 159–174. DOI: 10.3917/ridp.721.0159.

5. Burns R. P. The Jury as a Political Institution: An Internal Perspective. *William & Mary Law Review*. 2014. Vol. 55, Iss. 3. P. 805–835.

6. Lunt B. M., Kemp D., Linford M. R., Chiang W. How Long Is Long-Term? – An Update. *Archiving Conference*. 2024. Vol. 21. Art. 11. P. 56–59. DOI: 10.2352/issn.2168-3204.2024.21.1.11.

7. Police and Criminal Evidence Act 1984 (PACE). Codes of Practice E and F 2018 / Home Office. URL: https://www.gov.uk/government/publications/pace-codes-e-and-f-2018 (дата звернення: 15.07.2026). Code E установлює вимоги до аудіозапису допитів підозрюваних, тоді як Code F прямо зазначає відсутність загального законодавчого обов'язку здійснювати відеозапис.

8. Justice Manual. 9-13.001 – Electronic Recording of Statements / United States Department of Justice. URL: https://www.justice.gov/jm/jm-9-13000-obtaining-evidence (дата звернення: 15.07.2026).

9. Illinois Compiled Statutes. 725 ILCS 5/103-2.1. When statements by accused may be used. URL: https://ilga.gov/documents/legislation/ilcs/documents/072500050K103-2.1.htm (дата звернення: 15.07.2026).

10. German Code of Criminal Procedure (Strafprozessordnung – StPO). §§ 58a, 105–107, 136 / Federal Ministry of Justice. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html (дата звернення: 15.07.2026).

11. Code of Criminal Procedure : Act No. 131 of 1948. Art. 301-2 / Japanese Law Translation. URL: https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3739/en (дата звернення: 15.07.2026).

12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Ст. 107, 223, 236, 615. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 15.07.2026).

Matkovskyi A. A., Bilyi E. O. PROCEDURAL GUARANTEES FOR ENSURING THE RELIABILITY OF INVESTIGATIVE ACTIONS: THE ROLE OF ATTESTING WITNESSES AND PROSPECTS FOR THEIR TRANSFORMATION

The article examines procedural guarantees aimed at ensuring the reliability of investigative actions and determines the role of attesting witnesses within the system of safeguards for verifying evidentiary information. It analyzes the historical development of procedural guarantees and establishes that the institution of attesting witnesses emerged as one of the mechanisms intended to compensate for the absence of technical means of documenting investigative actions. The relationship between attesting witnesses and technical recording is examined, demonstrating that the development of criminal procedure and digital technologies has significantly changed their functional purpose.

It is established that the participation of attesting witnesses cannot be regarded as an independent guarantee of the legality and reliability of investigative actions, since they generally lack the legal expertise, procedural powers, and practical ability to assess compliance with criminal procedural law. At the same time, it is argued that the institution of attesting witnesses performs the function of ensuring the limited publicity of the pre-trial investigation, although this function alone is insufficient to justify their mandatory universal participation.

From a comparative perspective, the article summarizes the approaches adopted in the legislation of England and Wales, Germany, the United States, and Japan regarding technical recording and the involvement of third parties in investigative actions. It is established that mandatory audio and video recording is primarily associated with interrogations, whereas other investigative actions are safeguarded through a combination of procedural guarantees rather than the universal participation of third parties.

The author concludes that the current Ukrainian model governing the relationship between attesting witnesses and technical recording requires reconsideration. It is proposed to abandon the institution of attesting witnesses as a mandatory universal safeguard and to introduce a risk-based system of procedural guarantees, under which the necessity of technical recording would depend on the nature of the interference with individual rights, the circumstances of the investigative action, and the possibility of subsequent verification of evidentiary information.

Keywords: *procedural guarantees, reliability of evidence, investigative actions, attesting witnesses, technical recording, video recording, limited publicity, risk-based approach.*

Дата першого надходження статті до видання: 29.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.11.2026